

מחקרים בהיסטוריה

שמעון אפלבוואם

Studies in History edited on behalf of the Faculty of Humanities by Alexander Fuks and Israel Halpern, Jerusalem 1961. At the Magnes Press. The Hebrew University.

יריעת החומר שבקובץ חדש זה של "סקריפטא" היוצא אים עליידי האוניברסיטה העברית נפרשת על פני תקופה רחבה, למן המאה הרביעית לפני הספירה ועד ימינו, ובעוד ששה מאמרים עוסקים בנושאים יהודיים, הרי לשלושה אין כל זיקה ישירה ליהדות, אם כי לאחד משלשתם נודעת משמעות מסוימת בעיני כותב שורות אלה לשאלות הלאומיות היהודיות. כחשובים בין המחקרים הללו, נראים לי, מסתו של פרופסור יצחק בער על "ישראל, הכנסיה הנוצרית והקיסרות הרומאית", ודבריו אריאלי על "האינדיבידואליזם והתודעה הלאומית בארצות-הברית".

פרופסור בער שם לו לתפקיד לבדוק את שאלת היחס בין בית ישראל, הדת הנוצרית המתפשטת והשלטון הרומאי מוזמן אדריאנוס ועד "הכרות הסובלנות" של קונסטנטינוס. מחקר ארוך זה שופע למדנות ושליטה במקור, רוח, והתמונה מצוירת במכחול-ענק ובכוח פיוטי. הבריור סובב על שתי שאלות-ציר: באיזו מידה שאבו אבות הכנסיה והוגיה הראשונים השראתה מההלכה היהודית; והאם היתה היהדות דת מותרת לפי החוק בעיני השלטון הרומאי? ניתוחו של בער ומובאותיו מדגימים, כי לא מעט מדברי אבות הכנסיה שאוב ממקור רות יהודיים, וביחוד בולטים בנדון זה הדברים הנוגעים ביחס הנוצרים כלפי עכו"ם, והמורים להם הלכות התינהגות בשעת מבחן ורדיפות על-ידי השלטונות. בקביעות אלה מסתייע החוקר בשביל להוכיח, כי שתי הדתות היו נתונות בימי האימפריה במידה שווה לאיסורים ולרדיפות מטעם השלטון, אף כי אבות הכנסיה ניסו להציג את עדתם כמקדשי השם היחידים וכבעלי-מונופולין במלחמת-המצוה נגד העבודה הזרה.

פרופסור בער הגדיל לעשות בהדגמו את הזיקה בין ספרות אבות הכנסיה לספרות חכמינו, אבל אין אני בטוח כלל שהצליח להוכיח את צדקת טענתו, כי היה דות היתה דת אסורה או לפחות נרדפת בעקבות באימפריה עד ימי המאה הרביעית. ולא עוד אלא שהעיון בעובדות ובקטעים המובאים במחקר הנדון שכנעני בהיפוכם של דברים. שהרי כמעט כל ציטטה בעניין מעמד היהדות באימפריה ניתנת להתפרש, כי היהדות זכתה להכרת הממשלה בתורת דת, ואם ערכם של כמה מהקטעים הללו מוטל בספק בגלל מקורם הנוצרי (המדובר בדבריהם של טרטוליאנוס ואריגן, לדוגמה), הרי הפסוק מירושלמי ע"ו (ה' ר') מימי דיוקלטיאנוס מעיד בפירוש על היתר שהותרה היהדות. אבל מוכרעת יותר מכל עדות אחרת היא קביעתו של הקיסר תיודוסיוס הראשון משנת 393— והיא מובאת על-ידי בער עצמו "מני וידוע, כי הדת היהודית אינה אסורה על פי שום חוק". על כך מעיר בער: "לא היה הקיסר במצב לבקש אסמכתא

על ידי הסתרה, שימוש בתעודות מזויפות ומקומות מחבוא.

קלפר אף לא העלה בדעתו דרך הצלה כזאת לרבים, שהרי לא הביא בחשבון דרך זו כמפלט ליחידים מבני משפחתו. אף שהיו לו אמצעים כספיים, קשרים וידידים, אף שידע להגיע אל מיניסטרי-הפנים או אל אייכמן, אף ששמו כסופר הלך לפניו גם בתקופת הנאצים— הרגיש שבגרמניה רבתי אין לאן ללכת, אין אצל מי להסתתר, אין אפשרות הצלה אלא במסגרת המשטר הנאצי בלבד, וכין שמשטר זה ביטל ביוזעין את האפשרות הנוכחת אף לגבי יהודים, ובתורת יוצא מן הכלל— הרי החליט מה שהחליט: לא להילחם בשלטון, לא לעמוד בתלאות המאבק ובתקוותיו שיש להן יסוד רק כאשר יש לו למאבק משמעות חברתית, אלא לפרוש מן החיים.

מעניין וטראגי כאחת הוא וידויו שהמקום היחיד אשר בו חש בנוח לפי הערך הן כאיש רוח והן כאנטי-נאצי היה הצבא.

יומנו של קלפר חשוב לא רק להבנת נפשו של העם הגרמני בתקופת הנאציזם, כי אם גם להפרכת האמונה שהעם בהמוניו לא ידע דבר על מעשיו הקניבליים של השלטון. זכור שבמשפט נירנברג מצא לנכון אף ריבני טרופ להביע את הדעה שכתב-האשמה שלו נשלח לפי כתובת מוטעית; והתליין הנס פרנק, המושל הכללי של פולין, אמר שעל מחנה מיידאנק נודע לו רק בשנת 1944, וכי עד סוף המלחמה לא ידע על תהליך ההשמדה בו.

קלפר רשם ביומנו ידיעות על גירושם האכזרי של היהודים מחלקי פולין שסופחו לרייך, על הוצאתם להורג של יהודים גרמנים מיד לאחר גירושם לסביבות לובלין, על מעשי האכזריות ביהודי סלובקיה ופולין והשמדתם, על ההתעללויות והפשעים במחנות ריכוז שונים, בזאכסנ-האוזן, רוונסבריק וכו'. הוא רשם ידיעות על הדברים הללו כבר במשך שנת 1942, היינו בטרם הופעל "הפתרון הסופי" במלואו, וזאת לא בעקבות התעניינותו המיוחדת בהם בשל מצבו המשפחתי, אלא בשל הידיעות שנמסרו לו תדיר על ידי שכנים ומכרים, אורחים רגילים בפרברי הבירה הגרמנית.

למותר ללמוד מכאן קל וחומר על מה שהיה ידוע בנידון זה לריבנטרוף, לפרנק ולשכמותם. הדברים מעיינים, מכל מקום, על מידת האמת שבסברה על חוסר הידיעה בעם הגרמני על מעשי הסיים ויתר הארגונים הנפשעים של הנאצים, על הרציחות בארצות הכיבוש ועל המתרחש במחנות הריכוז וההשמדה. יוכן קלפר נמנה בלי ספק עם הסופרים הגרמניים שזכרם יישמר ימים רבים בתולדות הספרות הגרמנית. ואף שכיום עדיין בני עמו מתעניינים בספריו שריח לאומני נוסף מהם ("האב" יצא זה עתה בגרמניה במהדורה חדשה של שמונים אלף), הרי מקומו בספרות מובטח בראש ובראשונה בזכות יומנו, שהוא עדות על סבל היהדות הגרמנית והאירופית בימי המלחמה, על הברבריות הנאצית ועל התפוררותה המוסרית של האומה הגרמנית.

ספרים חדשים

מנוף הארץ

(אלבום)

שלשים רשומי צפון

מאת א. אייזלבאום

המחיר 5.80 ל"י

ברישומים אלה דבק אייזלבאום במיוחד ב"קטנות החיים" בדמויות רגילות, בקטעי נוף שאין בהם מן החגיגי והמקודש. אך דוקא גישה אישית וצנועה זו מגלה מחדש את הקסם המיוחד השוכן בחול הנשכח, כאשר נוגעת בו ידו של אמן אמיתי.

(מתוך דברי ההקדמה)

של חיים גורי)

*

הבדלות

מאת ישורון קשת

ניתוח ספרותי, הערכה וביקורת של טובי סופי רינו: שלום-עליכם, שניאורי, עגנון, הוז, שטינר, ברג, ראובני, שנהר וכו'.

המחיר 5.30 ל"י

*

על אלהים ועל הנפש

פרקי פילוסופיה

מאת ל. פרץ

(בהוצאת חברים ליד דביר)

המחיר 3.50 ל"י

הוצאת דביר

לגורתו זו בחוק שהיה יפה בשעתו באימפריה האלילית. וקשה לדעת, מאין רואה לו בער אסמכתא להערה זו: ברור שקביעת תיודוסיוס מבוססת על בדיקת המצב המשפטי כפי שנקבע ועמד במשך דורות רבים. בנדון זה מתעלם החוקר מתקופת שושלת הסאואורים ויחסם ליהדות, שיש בו, למעשה, משום מכשול ניכר לכל תורתו. שהרי מדד יהדות ארץ-ישראל נגד סאואורים, הנזכר על ידי בער, מסופק ביותר בתורת מאורע היסטורי, ואם יש בידיעה זו גרעין של אמת, הרי הוא בהשתתפות חלק בלבד של יהודי הארץ במלחמת האזרחים לטובת פסקניוס ניגר. כל המסורת מעידה על יחסם החיובי של קיסרי בית סאואורים ליהודים, ועצם ההכרה החוקית בנושאי את ישראל באותה התקופה אומרת, שמעמדה של דת ישראל, למעשה אם לא להלכה, היה באותם הימים מן המצוינים, ומצב זה מתבטא גם מצד החקיקה במעשי סאואורים ואנונינוס (כלומר קרקלה), שהקלו על יהודים לעלות להגיע לתפקידי ממשל במנגנון האימפריאלי.

בודאי לא היה קיים שום היתר מפורש לדת ישראל בקיסרות הרומאית; בצדק כתב פרופ' צ'ריקובר המנוח בשעתו, שלא יכול השלטון הרומאי לתת היתר לא לע" בוד את אלי המדינה ואת הקיסרים המאלולים. המצב היה מצב של סובלנות מתוך צרכים פוליטיים, ואולי כאן המפתח לבעיה: הלא בער עצמו כותב (ע' 85), כי "יש להבחין בין הבית הלאומי בא"י, כה קרוב לגבולות פרס, אויבת רומי, למצבן של תפוצות ישראל שבמערב" הרו" מאים ראו בדרך כלל צורך לסבול את דת ישראל ולעתים אף לכבד אותה, כל עוד היו היהודים רבים ובני-משקל בתוך גבולות האימפריה ומוחצה להם, ביחוד כל עוד היו רבים בשני צדי הספר המזרחי. אחרי מרידות ימי טריאנוס ואדריאנוס באו הרדיפות הראשונות של היהודים בתורת דת בקיסרות, והן נעשו אפשריות לאחר שמוגרו לא רק תפוצות מצרים, קפריסין וקיריני החזרות, אלא גם לאחר שהושמדו יהודי ארם-נהרים, כלומר, עם חורבן היהדות כנע"בין-לאומי" המסכן את בטחון גבול האימפריה. מכאן ואילך מעורער מעמד היהדות ותלוי בתהפוכות רוחם של הקיסרים. החזקים שבהם רואים אפשרות להגיע אתה לעמק-השוהה, ואילו הקיסרים החלשים ואלה המוצאים את עצמם במצוקה מתייחסים אליה בחשדנות ואף באיבה גלויה. סיבת הרדיפות של היהודים בקיסרות הרומאית, אפילו אחרי ימי אדריאנוס, היתה נעוצה, לדעתי, בעיקר בגורמים פוליטיים, שאופיים בלתי-קבוע ונתון לתהפוכות, ומעולם לא נקבע יחס מוחלט כלפי הדת היהודית; כנגד זה נקבע היחס העדיף לנוצרים על-ידי גורמים דתיים-חברתיים לרוב.

* אין לזלזל, כמובן, בעצמת "ההתקפה" החברתית של היהדות—אולם זו שככה עם דיכוי מרד בריכוכבא. אמנם מביא בער בנספחו השני קטע מהימנון עברי המבטא, לדעתו, את השאיפות האוניברסליות של ראי שית המאה הרביעית, כשגבר לרגע רוח הסובלנות הבינ-דתית, אך היתה כאן רוח שונה מזו של תנועת הקנאים ששאפה לכפות אמונה אחידה על כל העמים לפני רוח היהדות—בהתאם לרוח תפילת "עלינו". מעניין בנדון זה לזכור את השורות הלוהטות מספר הסיבילות י"ב, שנערך סופית במחצית המאה השלישית, ועיקרן השקפה סוציאליסטית אוניברסלית קיצונית; לגביהן מותר לשער, כי הקטע שאוב ממקור קדום יותר, ושרשיו בתקופת תנועת הקנאים.

הסבר זה של הלאומיות האמריקנית, כחברה המיוסדת על עקרונות מסוימים המבקשים להשלים בין הצדק החברתי לחופש הפרט—מחירו אותנו לשאלת היהדות. האומנם כל כך מיוחד במינו ביסוס זה של התודעה הלאומית האמריקנית על אידיאל מסוים? ודאי שהתוכן האידיאולוגי של קיבוץ לאומי הוא תופעה חדשה למדי על בימת ההיסטוריה של העולם; ובכל זאת כתב גיל-ברט מארי על שלב המעבר של העם היווני הקדום מהדת הפרימיטיבית לדרגה תרבותית שהבדילה בינו לבין הברברים, כי תופעה חדשה זו של התבדלות מהברברים התבטאה ב"חזרה לאידיאלים של גיבורי המרוס— כלומר מר נסיון להיות נאמן לקנייהמידה של התנהגות מסוימת. הדרך היחידה להוכיח זאת, הלני אמיתי, היתה— להתייג בהתאם להתנהגותו של איש כזה; דהיינו, להידמות לאידיאל מסוים על מה שההלני האמיתי צריך להיות" (Five Stages of Greek Religion 1912 (39)). ואולי לא מקרה הוא, שדווקא סופר אמריקני, האורד פאסט, הוא שכתב בסכמו את הדין והשבח שמוסר שליח רומאי לסינאט על טיבו של העם היהודי ומנהגיו בחקופת החשמונאים: "ואת כל הדברים הללו הם עושים על סמך היותם יהודים" (הפיוור שלגו). אין ספק, שכאן כיוון פאסט לסוד התודעה הלאומית היהודית: הוזהרת עם משטריים מסוים, המגלה בתוכו ערכים מוסריים מסוימים והוזהרת עם החברות בקהילה אורגאנית מסוימת— בין שקיבוץ זה יושב בארץ-ישראל, בין שהוא יושב בגולה. צירוף תודעתי זה עשה את היהודים ליחידה לאומית במלוא המובן עוד בימי יון ורומי, והוא שמעם מלהיטמע בחברת העמים של האימפריה הרומאית. על כן ודאי רשאים אנו לראות קשר היסטורי בין אופי היהדות לתורת "צורת החיים האמריקנית". והחוליה המיקשרת היא, ללא ספק, השקפת הפרוטסטאנטיות, הדוגלת בנכות היחיד להכרעה עצמית ובחופש האזרחי— והרי דווקא על חלקה של השקפה פרוטסטאנטית זו בעיצוב דמות הלאומיות האמריקנית עומד אריאלי.

מחקרו של פרופ' צ'ריקובר ז"ל, "ספר החשמונאים ג' כמקור היסטורי מתקופת אוגוסטוס" כבר הופיע ברעיון לחקר ההיסטוריה "ציון" (ר' תש"ה, ע"ע 1-20) וכן בקובץ מאמריו "היהודים בעולם היווני והרומאי". הרי שאין הוא חדש לחלמידי ההיסטוריה קוראי עברית. מגמתו כפולה: לעמוד על מקור הפרשה השנייה של הסיפור— רדיפות יהודי מצרים וגאולתם— בזמן תלמי יוארגס השני, ולא בימי תלמי הרביעי פילופטור; ולקבוע את תקופת חיבור הספר בימי אוגוסטוס. בעניין צדקת הקביעה הראשונה מסכימים היום רוב החוקרים. המסקנה השנייה עדיין שנויה בויכוח. חלק עליה, למשל, פרופ' קלוזנר המנותח את הראיות המכריעות לתאריך חיבור הספר היא בעיני צ'ריקובר המונח "לאאגראפיה" (מפקדיעם) המשמש בתיאור של רדיפות היהודים עלידי תלמי הרביעי. ואפילו נניח, שמונח זה כבר נמצא באותו שימוש קודם, בימי מלכי שושלת בני תלמי האחרונים, הרי כל שאלת זכויות האזרח של יהודי מצרים מקומה בתקופה הרומאית הקדומה. לא פחות חשוב הוא הגורם של אונס ושמד דתי הממלא תפקיד בפרשה השנייה— שהרי ברור, כי הסיבה העיקרית לרדיפות היהודים בימי תלמי יוארגס השני היתה נעוצה בגורמים פוליטיים,

מחקרו של ד"ר י. אריאלי, "האינדיבידואליזם והתודעה הלאומית בארצות-הברית", מעביר אותנו לדורות האחרונים, ולכאורה אין לו דבר עם היהדות. נקודת המוצא של המחבר והתיזה העיקרית שלו הריהו, שאופי האומה האמריקנית מיוחד במינו, שאין הוא "ניתן להגדרה לפי אחידות אתנית, דתית או תרבותית", תכונות שהן פרי רישומה של היסטוריה משותפת. "אומה זו היא מדינה-אומה בה"א הידיעה. זהותה מורכבת מדפוסי אירגון פוליטיים וחברתיים. האזרחות היא קנה-המידה היחיד אשר עושה את היחיד לחבר בקהילה הלאומית, והנאמנות הלאומית משמעותה היתה עד כה— נאמנות לחוקה". בהמשך המסה מקבץ ומסכם אריאלי מדבריהם של הוגי דעות אמריקניים המדגימים את ניתוחו. ליכוד העם האמריקני מושגת על רעיון, על אידיאולוגיה, ולא על לחץ מבחוץ. חוגניות ההרכב, הלשון ושאר גורמים שיצרו אומות אחרות בעבר. החשבון אינו פשוט כל כך. "לאומיות זו בעלת טבע מורכב היא ונובעת משני כוחות שונים אשר השפיעו זה על זה, פעלו זה על זה פעולת-גומלין וחיקו זה את זה. האחד נובע מהזדהות עם המדינה בתור מכשיר-שלטון... חולשתו במאבק של קבוצות-המשנה השונות שבחברה הפוליטית, המבקשות לנצל את המדינה כדי להגדיל כל אחת את כוחה." "המיוחד בצורת החיים האמריקנית נעוץ בעובדה (והו הכוח השני הנ"ל), כי תוכן-הזהות שלה מתיחס אך ורק לדגם-ערכים סוציאליים ופוליטיים ולמתכונות מחשבה והתנהגות".

בעלי-המחשבה האמריקנים, שחיו וכתבו בראשית הרפובליקה ושקטעים מכתביהם מובאים כאן— ראו כולם בברית-המדינות החדשה משטר חברתי חדש בעל תוכן מוסרי, נסיון מחדש להגשים עקרונות החופש, הצדק והשוויון. הנחתם היתה, כי החברה האנושית הטבעית היא העוזרת לבריות לתאם את מעשיהם ביחסיהם-גומלין ולהגיע עלידי הסתגלות הדדית חפשית, לאושרם המשותף תף הנעלה ביותר. תורה זו רואה בחוקים ובממשל דבר שלילי, המצמיח את העייה שבחברה, ותפקידם צריך שיהא מוגבל לקיום הצדק ואילו את עסקי החברה צריכים הם להניח לתחרות ולהתאגדות חפשית. הדימוקרטיה קיימת כדי להגן על החברה מפני נסיונות של יחידים ומעמדות לכפות עליהם משטרי-זכויות וכוח כלכלי לטובתם. על כן, התיאוריה הטבועה ביסוד האידיאולוגיה האמריקנית צפון בה גרעין חזק של תורת האנארכיזם. מלחמת האזרחים, שנגרמה עלידי נסיון מדינות הדרום לשוות לברית אופי לאומי אחר, מבוסס על תודעה גזעית, ושחילקה את המדינה לשתי קבוצות אידיאולוגיות— הכריחה את הצפון להגדיר את האידיאולוגיה שלו בלשון ברורה יותר, והמפלגה הרפובליקנית הכריזה או כבסיס מצעה את העקרון של "החברה החפשית". הלאומיות הצפונית, שהוגברה עלידי מבחן המלחמה, מצאה את ביטוייה התמיציתי במלה "אינדיבידואליזם", המשמעה החיובי והאינדיבידואליזם— חופש המצפון, המחשבה והיזומה. תורה זו פותחה, כמוכן, עלידי בעלי ההון והסידי הממון בעזרת שיטת המחשבה של הרברט ספנסר ונהפכה ל"תורת העושר" ול"פולחן ההצלחה", שבאו להצדיק את מעשי התועבה והכסל של המשטר הקפיטליסטי הבלתי-מרוסן. אולם אריאלי מציין, כי גם ביקורתם של אויבי אסכולה

חס לפרושים עלידי אלון, וקשה לראות פרשה זו כצדק הפרקים המזהירים של המדיניות הפרושית.

חשובה יותר במסגרת דיון זה היא דעתו של אלון על מקורות ההתנגדות לבית הורדוס — ובעיקר הנימוק בדבר טיפוח היסודות היוניים של ארץ-ישראל לדעתו הייחודיים ופיתוח צריהם כקוץ בבשר ישראל. טענה זו אינה חדשה, אלא יש נטיה בין היסטוריונים אחדים לראות בנצחון המכבים את נקודת-הגמר של המאבק בין היהדות להלניזם בארץ-ישראל; לפי דעה זו הוגבל המשכו של המאבק לתפוצות והגיע לשיאו בימי טריאנוס. כך קובע ציריקובר, כי בתקופה הרומאית חולו ההלניזם לשמש בקרב היהודים עצמם מצע לתכנית פוליטית, ובמידה מסוימת גם נכון הדבר. אולם המלחמה הפרועה, שהתקלה בשנת 66 בין היהודים לערים ההלניסטיות בארץ-ישראל, היתה תופעה מובהקת כל-כך עד שעוררה את אלון לשאול (על סמך פסוק מכתבי ניקולאוס מדמשק), שמא לא קרה אותו הדבר גם בימי פרוץ המרד אחרי מות הורדוס, והוא מעיר: "אין מבורר כראוי טיבו של מאורע זה". ודאי נכון להוסיף, כי מריבה זו בין יהודים ליוונים היתה נעוצה באותה תופעה אופיינית לתקופה שלפני הכיבוש הרומאי בכל המזרח הקרוב — היא האיר בה בין הכפר והעיר, בהיות העיר מתכללת ומשגשגת בעיקר על חשבון האיכרים ומתוך כריחת ברית עם המלוכה. נמצא שההתייגות לא חדלה להיות סעיף מס' עיפי מצע פוליטי בקרב יהודים אלא שחסידי תכנית זו נצטמצמו בימי הורדוס עד שלא הקיפו אלא קומץ גרר-רים, שביניהם היו ללא ספק גם קצת "יהודי-חצר". בהע' ריכו את שיקולי הפרושים בעניין שעת-הכבוש לפתיחת מערכה מחודשת נגד רומי, עומד אלון (אם כי בהערת-שוליים בלבד) על כוחן של התפוצות בשני צדי הגבול המזרחי של האימפריה. את המציאות הזאת כבר הזכרנו לעיל, כשדגנו במאמרו של פרופ' בער על מצב היהדות בקיסרות אחרי ימי בן-כוסבא. במסה שלפנינו, שבה נושא זה מופיע רק בהערה, אין אלון מטפל בשאלת היחסים בין ארץ-ישראל והתפוצות בימי מלחמת טריאנוס ובשאלת יחסם של הפרושים להתקוממות יהודי קיריני, מצרים וקפריסין, ואולם מתוך קביעותיו והערכותיו עולה מסקנה הגיונית גם לגבי מאורע זה, והיא שרוב פרושי ארץ-ישראל לא ראו במלחמת טריאנוס בפתים בשנות 115—118 הזדמנות יפה להתקוממות ברומי. אפשר לש' ער, כי נתגלעו חילוקי-דעות כמו בזמנים קודמים. הרי על ירדת יהודים מארץ-ישראל למצרים כדי לעזור לאחרי הם שם בימי המלחמה רומן פסוק ממדרש רבא למגילת אסתר.

בקשר לתקופה זו מעניינים דברי ר' יוסי בן קיסמא, המובאים עלידי אלון, בזכות קיומה של האימפריה הרר-מאית. יש סבורים, כי קיסמא היא קוסימה שבנגב, ואם נכון דבר זה, הרי כאן עדות לקיום ישובי יהודים בנגב בימי אדריאנוס. גם מכתבי בן-כוסבא מעידים על יחסי ייודות שנקרמו בין יהודים לנבטים בשולי מדבר יהודה בימי המרד השלישי, והמחקר הארכיאולוגי החדש העלה בעבדת, כי העיר הנבטית נהרסה בימי כיבוש טריאנוס (105 לספ"ה¹). אם כן, לא יפליאנו קטעו של אפיאנוס על בריחתו לפני מורדים יהודים בסיני בזמן מרד 115—118, והדעת נותנת, כי בשנים אלה היה הנגב במצב של

זו בארצות-הברית (קלוג, אואנס, גירג' ומנהיגי תנועת העבודה) נמתחה בשם זכויות הפרט ותורת "הזכויות הטבעיות".

כלומר, בתמיכת יהודי מצרים בקליאופטרה השלישית כנגד אחיה יוארגסט. גורם האיבה הדתית שייך בלי ספק לתקופה הרומאית הקדומה, אך נשאלת השאלה: מה היתה האוירה במצרים של בני תלמי במאה האחרונה לפני הספירה? הרי ציריקובר עצמו מציין, ש"מאורעות שנת 145 חזרו ואירעו בשנת 88 ואולי גם בסוף תקופת בני תלמי, האנטישמיות פרחת בכל". ביחוד מעניינת בנדון זה שנת 88, שממנה הגיעו ידיעות קלושות על התנגשויות בין יהודים לנכרים גם באנטיוכיה ובקיריני. בשנה הזאת נפתח מאבקו האחרון של מיתרס מפונטוס באימפריאליזם הרומאי ולימינו עמדו רבות מהערים היו-ניות באסיה וביון גופה. אין ספק, כי במאמץ להגביר כוח נגד רומי ביקש מיתרס, כאריסטוניקוס לפניו, לקומם את עלויה החברה ואת את העברים וללבות את אש המהפכה החברתית. המהפצית השניה למאה השניה וראשית המאה הראשונה לפני הספירה עמדו בסימן מאבק מעמדי גובר, ויתכן כי ביסווי שנת ישראל באותה שנת 88 היו תופעות-לוואי לתסיסה חברתית שנתעוררה עם המלחמה ברומי. מבחינה יהודית על כל פנים, נדמה לי ששנת 88 לפני הספירה עדיין לא זכתה להתעניינות הראויה לה מצד החוקרים.

כותב שורות אלה אינו רואה אפשרות לעצמו לעמוד בהרחבה על תרומתו הוא לקובץ זה, הוא המחקר על בית-העלמין של יהודי טיוכירה שבארץ קיריני, בימי התקופה ההלניסטית ובראשית השלטון הרומאי. מותר רק להוסיף, כי משעת הופעת הקובץ יצא גם ספרו החדש של ליאון על יהודי רומי ובו דיון מפורט בקברי קהילתיה. כאן נעשה ניסיון לסכם סיכום כללי את התמ'נה התברתית והתרבותית המצטיירת מאוצר הכתובות וקישוטי הכוכים, ואם גם אין להשוות מבחינה כמותית אוצר עשיר זה לתומר הדל לפי הערך מטיוכירה, הרי מעניין בכל זאת לראות, כי המסקנות בעניין גילי הפטי-רה וגילי הנישואין שוות — בשני המקרים.

מסתו של גדליה אלון המנוח "עמדת הפרושים כלפי שלטון רומי ובית הורדוס" — כבר נודעה לקוראי עברית מעל דפי "ציון" (ג', ספר ד' — ע"ע 300—322). מגמתו העיקרית של אלון היתה לזכות את הפרושים מאשמת הפרישה מהחיים המדיניים ומאשמת בגידה בענייני העם כלפי הרומאים. בצדק הוא קובע, כי הפרושים לא היו כת סגורה של מיעוט, כי אם זרם רחב בקרב העם, אשר הכיל דעות רבות ומשתנות עם השתנות הזמנים. שיקור-ליהם היו שיקולים ריאליים, ואין כל ספק, כי האשמה שעמדו לימין הורדוס כנגד אנטיונוס ושתמכו בהורדוס כנגד הצדוקים "משנאת המן" — אין לה על מה לסמוך. אולם עם כל נכונותו לקבל את השקפתו הכללית של אלון, עלינו לציין את חולשות סיעונו, כשהוא בא ללמד טיגוריה על הפרושים, שפנו לפומפיוס לדרוש את חידוש שלטון הכהונה במקום שלטון מלכי בית חשמונאי. אמת שפניה זו יותר משהיתה מכוונת נגד בני חשמונאי המ'סוכסכים, היתה מכוונת לטובת החירות הפנימית, אלא שאין פניה זו מתיישבת יפה עם הקו "הריאליסטי" המיו-

ט"ז—י"ח. השינויים הורגשו בעיקר במושגים משפטיים (לדוגמה, בהתפתחות מושג "החוק הטבעי" והנסיון לר"א את ביטוי בתורת משה) ובמחשבה הנוגעת בחוקה ובשלטון וכן בתחום הדת—בהשפעת הפרוטסטאנטיות. באותו פרקזמן גם גוברת ההתעניינות במנהגי ישראל ובספרות העברית בין חכמים נוצרים מתוך השאיפה להתקרב למקורות הנצרות בכלל. תנועה זו הגדילה את ההבנה כלפי היהודים ואת השגחה כלפיהם גם יחד— והיא עוררה יהודים להשיב מלחמה לתוקפיהם בכתבים לועזיים. יחס הסובלנות ניוון לבסוף גם מתורת Raison d'Etat, כלומר, טענות שנימוקי תועלת המדינה בצידן. תורה זו שאבה עידוד מהגברת המסחר והייצור ומצנזור ציה הראשונים של תורת הכלכלה, שבין בעליה היו טוענים בזכות קליטת יהודים במדינות המערב למען תועלת המסחר והמשק בכלל.

על איום הפלישה של רומל ועל יחסו למדינות הצ"י וינית ולמחתרת העברית בארץ-ישראל בשנת 1942 כותב י. באור. ערכו של מחקר זה הוא בהיותו מבוסס על תעודות הומן. נסקרים פרקי המשא-ומתן השונים בין הסוכנות לממשלה הבריטית. חילוקי-הדעות בין המפלגות הציוניות של הישוב, הגיוס בקרבו לחילות הבריטיים וההתארגנות מול פני סכנת הפלישה, אשר ילדה את הפלמ"ח.

ספרים שנתקבלו

אבני דרך בקבוצה. קורות ותמורות. מאת קדיש לון. "תורות וחינוך" בשיתוף איחוד הקבוצות והקיבוצים. תל-אביב 1962. 381 ע.

ספר זרוע אור, גדוש חכמת חיים ותורת חיי-קיבוץ, של אחד מייקרי התנועה הקיבוצית ומנהיגיה הרותנים בימינו (בשנים האחרונות נודע לציבור רחב יותר כיו"ר שבראש הכנסת). מדור ראשון, התופס יותר משליש הספר, מוקדש לרעיונות, לנסיגות ולתאים השיטופיים הראשונים בישוב הארץ החל בתכניתו החקלאית של בן אחד מתלמידי הגר"א לפני מאה ועשרים שנה ועד יסודות השיתוף, שנמחו אחר-כך, בראשית התישבות ביל"ו בגדרה. מדורו השני של הספר ("מחזיק למציאות") דן בגורמי היסוד הרעיוניים, החברתיים והמשקיים בתה"לך התהוותה של הקבוצה ובהתפתחות מוסדותיה. מדור שלישי ("במאבק על ערכים") מנתח בעיות שונות של הקבוצה כגון עבודת שכירים, מפעלי התעשייה בקבוצה, ומעמד התנועה הקיבוצית בתוך המדינה ונכחה. המדור "השיתוף הבין-קבוצתי" שמו מעיד על תכנון, המכיל גם תכניות לשיתוף אזורי. מדור מיוחד דן בבעיות איחודה ופילוגה של התנועה הקיבוצית. את הספר מסיים מדור בשם "פרקי חיים" ובו תיאור רגעים שונים בחיי אדם, רגעים מאירים, המעידים על הכותב, על מחצבתו ועל סביבתו.

בדמ"ך חיי מאת לייב רוכמן. תירגם מאידיש חנוך קלעי. הוצאת ספרים "יסודות", ירושלים 1961. 451 ע.

ספרו של לייב רוכמן "בדמ"ך חיי", שיצא לפני עשר שנים בערך, ורק עתה זכה לתרגום עברי, לא זו בלבד

חסיסה. דברים אלה קובעים לדברי ר' יוסי בן קיסמא משמעות מיוחדת.

מחקרו של ש. פרלמן על "המשל ההיסטורי, שימוש וחשיבותו כתעמולה פוליטית אצל הריטורים האטיים", חותם את שורת המאמרים העוסקים בענוני העולם העתיק. אסכולה אחת ראתה תמיד את ה"טופוס" הללו כציטוטים קבועות, שכל גואם וגואם חוזר עליהן בלא כוונה מיוחדת. כוונתו של החוקר היא להדגים, כי בחירת המשלים— כלומר: המאורעות ההיסטוריים המובאים כדי לשכנע את השומעים בכיוון מסוים— משקפת גם דעותיהם של המביאים עצמם ואח הנסיבות שבהן חיו. דימוסתנס, לדוגמה, עמד על גירוש בני פיסיסטרטוס מאתונה כדי להתריע על סכנת כיבוש העיר בידי שלטון זר בלתי-דימוקרטי בעצם הימים שבהם עוד חי בלב העם האתונאי זכר מיגור האוליגרכיה המחודשת. יש קשר— קשר שלא בכונה תחילה— בין המחקר הנ"ל למחקר אחר הכלול בקובץ זה והנוגע לתקופה מאוחרת הרבה יותר. הכוונה לעבודתו של מ. זליגר על דבר "האורתורי" טאריאניום הפוליאוני במחשבה הצרפתית הליברלית". זליגר סוקר את כתבי ההיסטוריונים הצרפתיים שכתבו בתקופה שלאחר נפוליאון ומגלה, כי הליבראליים שבהם, עם כל הביקורת שמתחו על מעשי השרירות של נפוליאון, הצדיקו את פריצת סייגי החוקתיות על-ידו, שכן בכיל נפוליאון, לדעתם, את צרפת משלטון ההמון הפורע וסלל לבסוף דרך להתקדמותה. עם זה פירשו את "רצון העם" תמיד כרצון המעמד הבורגני שעמו נמנו ואף כמחשבה המופשטת, שהיא נחלת הוגי-הדעות בני אותו מעמד. וכן מוכיח זליגר, כי ראיית "האיש הגדול" כ"מייצג רוח התקופה"— מושג חביב על כמה מן ההיסטוריונים האלה— מונחת ביסוד האותוריטאריאניזם, ודר"כ השכירו הליברלים הצרפתים את הקרקע למושגי המסטר הטוטאליטארי של המאה העשרים. בסיכום כותב זליגר, שהצדקת הדיקטטורה הזמנית אינה יפה אצל הסופרים הנ"ל לגבי העבר בלבד; "על סמך תפיסתם היסודית על היחס בין ההיסטוריה לפוליטיקה, בין העבר להווה, קשה אם לא מן הנמנע הוא, לייחס את תחולת הכללותיהם בנוגע לאספקטים החיוביים של שלטון היחיד היוצא-דופן ולמסיבות בהן הוא מוצדק— לעבר בלבד. פה, כמו בכל מקום, הם אינם מסתפקים אף פעם בקביעה סתמית של העובדות ההיסטוריות. פירושיהם הכילו פסקי-דין מוסריים המבטאים את דעותיהם הפוליטיות". אכן, זליגר ביקש להוכיח לגבי הוגי-הדעות של צרפת במאה הי"ט, מה שהוכיח ש. פרלמן לגבי הריטורים של אתונה במאה הרביעית לפני הספירה.

את תנועת ההתיהדות בקרב מסדר נזירי סן חרונימו בקס"טיליה של ספרד במאה הט"ו (1487—1490) סוקר י. ביינרט. תנועה זו יצאה בעיקר, לפי התעודות הנבדקות כאן, מקרב נזירים שאבותיהם היו אנוסים או מומרים ומעולם לא נמחה זכרון מוצאם. אין תופעה זו מפליאה ביותר, שכן חלה זמן קצר אחרי תקופת השיא של פעולת ההמרה והגירוש. מצב זה נוטל קצת מהעניין שבמחקר זה, אף כי נאשמו בהתיהדות גם נזירים אחרים שמחצב"תם לא היתה, כנראה, מן האנוסים— וזוכו.

א. אטינגר מנתח את הביטויים, שבהם התבטאה ראשית שינוי היחס כלפי היהודים בחברה האירופית במאות